O‘ZBEKISTON TARIXIY ME’MORIY OB’YEKTLARINI O‘RGANISHDA MINIATYURA SAN’ATI, MUZEY FONDLARI VA AMALIY SAN’AT NAMUNALARINING AHAMIYATI

Abdusalomova Shodiyona Sherzod qizi
Guliston davlat pedagogika instituti
Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi
ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston hududidagi tarixiy-me’moriy ob’ektlarni o‘rganishda miniatyura san’ati, muzey fondlari va amaliy san’at namunalarining ilmiy va tarixiy ahamiyati yoritilgan. Miniatyuralarda aks etgan me’moriy tasvirlar, muzeylarda saqlanayotgan tarixiy eksponatlar hamda naqsh, ganchkorlik, koshinkorlik va boshqa amaliy san’at namunalari asosida me’moriy yodgorliklarning badiiy-estetik va madaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Mazkur manbalarni kompleks o‘rganish tarixiy obidalarning asl qiyofasi va ular bilan bog‘liq madaniy jarayonlarni chuqurroq anglash imkonini berishi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: tarixiy-me’moriy ob’ektlar, miniatyura san’ati, muzey fondlari, amaliy san’at, madaniy meros, me’moriy yodgorliklar, naqsh, kitoba, epigrafika, Temuriylar davri, badiiy manba.

O‘zbekiston hududidagi tarixiy me’moriy ob’ektlar xalqimizning ko‘p asrlik moddiy va ma’naviy merosini aks ettiruvchi muhim manbalardan biridir. Ularni o‘rganishda me’moriy yodgorliklarning o‘zi bilan bir qatorda, miniatyura san’ati, muzey fondlarida saqlanayotgan tarixiy buyumlar hamda amaliy san’at namunalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Miniatyura asarlarida aks ettirilgan me’moriy inshootlar, muzey eksponatlaridagi bezak va buyumlar, shuningdek, naqqoshlik, kulolchilik, ganch va yog‘och o‘ymakorligi namunalari tarixiy davrning badiiy-estetik qarashlarini yoritishga xizmat qiladi. Mazkur manbalarni o‘zaro qiyosiy o‘rganish orqali tarixiy ob’ektlarning me’moriy, badiiy va madaniy xususiyatlarini yanada chuqurroq anglash mumkin.

O‘zbekiston tarixiy me’moriy ob’ektlarini miniatyura san’ati, muzey fondlari va amaliy san’at namunalari asosida o‘rganish milliy madaniy merosni ilmiy tadqiq etish, asrab-avaylash va yosh avlodga yetkazishda muhim ilmiy-pedagogik ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston hududida qadimdan shakllangan tarixiy-me’moriy ob’ektlar oddiy qurilish inshootlari bo‘lib qolmay, xalqimizning ko‘p asrlik davlatchilik tajribasi, diniy-ma’naviy qarashlari va estetik tafakkurini o‘zida mujassam etgan moddiy-madaniy meros namunalaridir. Mazkur yodgorliklarni tadqiq etish bugungi kunda muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Chunki ko‘plab me’moriy obidalar uzoq tarixiy jarayon davomida qayta ta’mirlangan, ayrim bezak qismlari o‘zgargan yoki vaqt ta’sirida asl ko‘rinishini yo‘qotgan.

Shu sababli tarixiy me’morchilikni faqat mavjud bino va inshootlarning qoldiqlari asosida o‘rganish yetarli emas. Ularni o‘sha davrga oid tasviriy san’at, hunarmandchilik va amaliy san’at namunalari bilan o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish tarixiy qiyofani yanada to‘liqroq tiklash imkonini beradi. Mazkur yondashuvda miniatyura san’ati, muzey fondlarida saqlanayotgan moddiy manbalar hamda amaliy san’at asarlari muhim ilmiy manba sifatida xizmat qiladi. Miniatyura san’ati, xususan, O‘rta Osiyo hududida kitob bezagi vazifasidan tashqari, o‘z davrining me’moriy muhiti, shahar hayoti va madaniy jarayonlarini tasvirlovchi badiiy manba sifatida ham katta ahamiyat kasb etgan. Ayniqsa, Temuriylar davrida Samarqand va Hirotda shakllangan miniatyura maktablari ijodida me’moriy inshootlarning tasviri keng uchraydi. Kamoliddin Behzod, Qosim Ali va Mahmud Muzahhib kabi

musavvirlarning asarlarida saroylar, bog‘lar, masjidlar va boshqa me’moriy makonlarning aks ettirilishi o‘sha davr me’morchiligi haqida tasavvur hosil qilishda muhim vizual manba bo‘lib xizmat qiladi.

Shu jihatdan tarixiy-me’moriy ob’ektlarni miniatyura san’ati, muzey fondlari va amaliy san’at namunalari bilan birgalikda o‘rganish yodgorliklarning nafaqat me’moriy tuzilishini, balki ularning badiiy-estetik mazmuni va tarixiy-madaniy muhitini ham kengroq yoritish imkonini beradi.

Buxoro miniatyura maktabi XVI-XIX asrlarda Buxoro maktabida shahar manzaralari janri rivojlandi. Unda Ark, Minorai Kalon, Labi-Hovuz ansambli atrofi juda aniq topografik aniqlikda chizilgan. Tadqiqotchi A.A. Hakimovning ta’kidlashicha, Buxoro miniatyuralarida perspektiv qonunlari bo‘lmasa-da, binolarning nisbatlari va bezak tizimi deyarli fotografik aniqlikda berilgan.[Rakhimova Z. : 1 - 49]

Bu miniatyuralar restavratsiya uchun muhim. Masalan, Shahrisabzdagi Dorut Tilovat majmuasidagi buzilib ketgan koshinlar aynan “Zafarnoma” miniatyuralaridagi ranglar asosida tiklangan. O‘zbekiston muzeylarida 2 milliondan ortiq me’morchilikka oid eksponat saqlanadi. Ularni 4 guruhga bo‘lish mumkin.

O‘zbekiston Davlat tarixi muzeyi, Afrosiyob muzeyi, Termiz arxeologiya muzeyi fondlaridagi topilmalar:

- Pishiq g‘isht va koshinlar: Dalvarzintepa, Fayoztepa, Qoratepadan topilgan I-III asrlarga oid koroplastika va g‘ishtlar kushon davri me’morchiligida sinchdan tashqari pishiq g‘isht ishlatilganini isbotlaydi.

- Ganch va yog‘och o‘ymakorligi parchalari: Varakhsha saroyi (VII-VIII asr) dan topilgan ganch parchalari va Buxoro arkidan topilgan IX asrga oid yog‘och ustunlar bugungi kunda muzeylarda saqlanadi. Ular ustida olib borilgan kimyoviy tahlillar qadimda ganch tarkibiga qamish tolasi va tabiiy yelim qo‘shilganini ko‘rsatdi. [Cultural Legacy of Uzbekistan in the World Collections:5 - 127]

- Vaqf hujjatlari: O‘zRFA Sharqshunoslik instituti va Buxoro davlat muzey-qo‘riqxonasida saqlanayotgan 500 dan ortiq vaqf hujjati mavjud. Masalan, Nodir Devonbegi madrasasining 1622-yilgi vaqf hujjatida madrasa hovlisida 18 ta hujra, qishki masjid va kutubxona bo‘lgani qayd etilgan. Hozirda kutubxona saqlanmagan.

- 1880-1920-yillarda olingan Turkiston albomi, S.M. Prokudin-Gorskiy fotosuratlari. Ular Sovet davrida buzib tashlangan masjidlarning asl qiyofasini tiklashda asosiy manba bo‘lmoqda.

Tarixiy-me’moriy yodgorliklarning peshtoq va devorlarida uchraydigan epigrafik yozuvlar vaqt o‘tishi, tabiiy yemirilish yoki restavratsiya jarayonlari

natijasida shikastlanishi va ayrim hollarda o‘zgarib ketishi mumkin. Shu bois asl yozuvlarning ko‘chirma nusxalari tarixiy ob’ektlarning dastlabki mazmunini aniqlashda muhim manba hisoblanadi. Temuriylar tarixi davlat muzeyi fondlarida Amir Temur va Mirzo Ulug‘bek davriga tegishli ko‘plab kitoba va epigrafik materiallarning saqlanishi ushbu manbalarning ilmiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Mazkur yozuvlarni tahlil qilish orqali me’moriy inshootning barpo etilgan davri, bunyodkorlik faoliyatida ishtirok etgan me’morlar hamda qurilishni amalga oshirgan homiylar haqida ma’lumot olish mumkin. Jumladan, Samarqanddagi Registon majmuasida joylashgan Sherdor madrasasi peshtoqidagi Yalangto‘sh Bahodir nomi bilan bog‘liq yozuv me’moriy obidaning tarixini o‘rganishda muhim epigrafik manbalardan biri sifatida qaraladi. Shu kabi kitobalarni muzey fondlari va me’moriy ob’ektlarning o‘zidagi mavjud ma’lumotlar bilan qiyosiy o‘rganish tarixiy yodgorliklarning asl mazmunini ilmiy jihatdan aniqlashtirishga yordam beradi.

O‘zbek me’morchiligi va amaliy san’ati bir ildizga ega. Ularni bir-biridan ajratib bo‘lmaydi. Akademik L.I. Rempel o‘z tadqiqotlarida isbotlaganidek, me’moriy bezakdagi girih va islimiy naqshlar gilam, so‘zana va yog‘och o‘ymakorligidagi naqshlar bilan bir xil qonuniyat asosida tuziladi. Ya’ni, me’moriy ob’yektdagi naqshning ma’nosini tushunish uchun so‘zana va gilamdagi ramziy ma’nolarni bilish kerak. Masalan, chor-panjara naqshi ham eshikda, ham Registon koshinlarida himoya ramzi sifatida ishlatiladi. Bugungi kunda UNESCO nomoddiy meros ro‘yxatiga kiritilgan 6 ta an’anaviy maktab me’morchilikni o‘rganishda tirik laboratoriya hisoblanadi:

- Buxoro ganchkorlik maktabi: Usta Shirin Murodov va uning shogirdlari an’anasi.

- Xiva yog‘och o‘ymakorligi maktabi: Juma masjididagi 212 ta ustunning har biridagi naqshni takrorlay oladigan ustalar hali ham mavjud.

- Samarqand koshinkorlik maktabi: Rishtondan keltirilgan tabiiy bo‘yoqlar va sirlar tarkibi XI asr koshinlari bilan bir xil.

- Marg‘ilon kulolchilik va kashtachilik an’analari. Bu ustalar ishtirokisiz olib borilgan restavratsiyalar ko‘pincha muvaffaqiyatsiz chiqqan. 1970-yillarda Buxorodagi Samaniylar maqbarasini sement bilan “restavratsiya” qilish bunga misol. Keyinchalik an’anaviy materiallar bilan qayta tiklandi.

XIX asrga oid suzana va palaklarda ko‘pincha “mehrobiy” kompozitsiya uchraydi - bu aslida masjid mehrobining matodagi tasviri. Ba’zi so‘zanalarda Buxoro arki, Xivaning Kalta Minor kabi ob’yektlar tasviri tushirilgan bo‘lib, bu xalq xotirasida me’morchilikning qanday saqlanganini ko‘rsatadi.

Bugungi kunda O‘zbekiston Madaniy meros agentligi va Yaponiyaning Waseda universiteti hamkorligida Afrosiyob devoriy rasmlari, Fayoztepa ibodatxonalari miniatyura va muzey ma’lumotlari asosida 3D formatda tiklanmoqda. O‘zbekiston tarixiy me’moriy ob’yektlarini o'rganish - bu o‘tmishni shunchaki konservatsiya qilish emas, balki uni qayta anglash jarayonidir. Miniatyura san'ati bizga o‘tmish me’morining ko‘zi bilan qarash imkonini bersa, muzey fondlari uning qo‘li teggan materialni va yozib qoldirgan hujjatini beradi, amaliy san’at namunalari esa uning bilimi va mahorati bugun ham yashab kelayotganini isbotlaydi.

Kelajakda me’moriy yodgorliklarni o‘rganishda arxeolog, san’atshunos, epigrafist va an’anaviy ustalarni bir jamoaga birlashtirgan kompleks ekspeditsiyalar tashkil etish maqsadga muvofiq. Faqat shundagina biz merosni muzey eksponatiga emas, balki yashab kelayotgan madaniyatga aylantira olamiz.

Tarixiy-me’moriy obidalardagi epigrafik yozuvlar va ularning muzeylarda saqlanayotgan ko‘chirma nusxalari yodgorliklarning qurilish davri, bunyodkorlari va homiylari haqida muhim ma’lumot beradi. Shu sababli kitobalarni me’moriy ob’ektlar va boshqa tarixiy manbalar bilan qiyosiy o‘rganish O‘zbekiston me’moriy merosining tarixiy va badiiy xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Rakhimova Z. Miniature: Art with a Long History. UNESCO Tashkent Office, 2021.
2. UNESCO. Uzbekistan – Oriental Miniatures (14th–17th Centuries). Al-Biruni Institute of Oriental Studies, 2022.
3. Savitsky I.V. Karakalpakstan State Museum of Art: Collection Highlights. London: Scala, 2022. — 80 p.
4. The Collection of the State Museum of Applied Art and Handicraft’s History of Uzbekistan. Tashkent: Cultural Legacy of Uzbekistan, 2021–2022.
5. Cultural Legacy of Uzbekistan in the World Collections. Tashkent: World Society for the Study, Preservation and Popularization of the Cultural Legacy of Uzbekistan, 2021–2022.
6. Kamoliddin Behzod nomidagi Sharq miniatyura san’ati muzeyi. “Meros qadriyati” ko‘rgazmasi va muzey fondi materiallari. Toshkent, 2022.
7. Miniatyura san’ati. UNESCO nomoddiy madaniy merosining Reprezentativ ro‘yxatida. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi, 2020.
8. Painting. The Uniqueness of Miniature Art Transferred to Wall Paintings. *Society and Innovations*, Special Issue, 2022.

9. Traditional and Contemporary Forms of Miniature Art: Preserving Cultural Heritage and Exploring New Creative Directions. *Journal of Applied Science and Social Science*, 2025.

10. Cultural Heritage of Uzbekistan: Museums, Collections and Applied Arts. Tashkent: Cultural Legacy of Uzbekistan, 2021–2022.